

УДК 159.5.78.345

*Володимир Слободяник***ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА ДСНС УКРАЇНИ**

Розвиток людини, тобто процес формування особистості людини триває все життя, втім період навчання у вищому навчальному закладі відіграє особливу роль у цьому процесі. Тому саме в цей час у курсанта закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими він увійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості. Питання особистісного становлення курсантів у аспекті їхньої професійної діяльності має постійно перебувати в центрі уваги вищого навчального закладу. З цією метою система навчально-освітнього процесу повинна бути вибудована на ґрунті гармонізації розвитку курсанта як особистості та як фахівця [6].

Проведений нами детальний аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що сучасна вітчизняна психологія має у своєму арсеналі значну кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного розвитку студентів і курсантів у взаємозв'язку з їхньою професіоналізацією. У контексті специфіки навчального віку як важливої стадії розвитку особистості цю проблему розглядали Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, Д. Дворяшин, Н. Пейсахов, О. Степанова. З'ясуванню сутності, етапів і детермінуючих чинників становлення особистості присвятили свої дослідження К. Абульханова-Славська, В. Бодров, Є. Клімов, А. Маркова. Визначенням ролі та місця здібностей, інтересів, мотивів та особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е. Зеєр, Т. Кудрявцева, Б. Ломов. На сучасному етапі особливого значення набуває потреба особистісного підходу до формування особистості фахівця-професіонала, розвитку його професійної самосвідомості (І. Дубровіна, Л. Долинська, С. Максименко, Н. Чепелева та ін.) [6].

Врахування у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу особливостей психосоціального й особистісного розвитку курсантів є важливим напрямом удосконалення взаємодії в системі «викладач – курсант». Особливості особистісного становлення курсантів із перспективною проекцією на професійну діяльність у майбутньому і стало предметом нашого аналізу.

Теорії розвитку та формування особистості дітей і дорослих на даний момент розвитку людства ще не повністю і недостатньо добре

розроблено. Сьогодні практично немає якоїсь єдиної теорії, здатної дати чітке уявлення про дану проблему.

Однією з важливих соціально-психологічних проблем, яка може виникнути у процесі навчальної діяльності курсантів, що навчаються у вищих навчальних закладах ДСНС України, є проблема морального дорослішання. У цей період юнаки переходять від повної батьківської опіки до лав курсантського середовища, в якому мають себе відчутти частиною (структурною одиницею) групи (взводу), курсу, факультету й університету загалом, тобто курсант, як і всі майбутні офіцери, має одночасно поєднувати службову діяльність і навчання [7].

Цю проблему вивчали представники різних наук, що дозволило виокремити різноманітні підходи:

1. У межах діяльнісного підходу було розроблено теорію розвитку особистості як процесу входження її в різні соціальні групи (О. Петровський). [1]. Цей процес охоплює три стадії:

- адаптації;
- індивідуалізації;
- інтеграції.

Тобто спочатку людина пристосовується до групи (родина, дружня компанія, група (взвод) тощо), потім демонструє свою індивідуальність і після цього зливається з групою, починаючи трансформувати її життєдіяльність.

2. Системний підхід припускає одночасне вивчення всіх аспектів розвитку та формування особистості курсанта, а також допомагає зрозуміти їхній взаємозв'язок і взаємозумовленість.

Система – це сукупність частин (підсистем) та їхніх взаємозв'язків, взаємовпливів і взаємодій. Кожен із нас – це цілісна система, яка складається з різних підсистем. Як у психологічній системі, у нас є фізична, розумова, соціальна й емоційна підсистеми. Цей системний підхід ми порівнюємо з розвитком і формуванням особистості дитини, тому що курсант, який вступив до вищого навчального закладу, теж формує та розвиває свої особистісні характеристики у процесі навчання, і якщо їх розвивати та формувати у правильному напрямі, то це суттєво вплине на позитивну успішність під час навчання у вищому навчальному закладі ДСНС України.

Основна вимога системного підходу – розглядати особистість як цілісну істоту, цивілізовану особу в найрізноманітніших її стосунках із навколишнім світом: родиною, друзями, групою (взводом) та іншими соціальними інституціями. Зрозуміти курсанта ми зможемо

лише тоді, коли вивчимо його взаємини в родині, суспільстві, нарешті, коли вивчимо і зрозуміємо, крім соціального, і фізичне середовище, яке його оточує.

Головною метою і завданням вищої освіти є підготовка висококваліфікованого фахівця та розвиток і формування особистості юнака (курсанта), який вступив до вищого навчального закладу. Вирішення цих завдань можливе через пошук оптимальних умов організації навчальної діяльності курсантів, які впливають на особистісні характеристики курсантів вищих навчальних закладів ДСНС України на їх успішність у навчанні [3, с. 329-335]. Практика показує, що єдність навчання і виховання, їх взаємопроникнення є психологічною основою всебічного розвитку і формування особистості курсанта. Через навчальну практику можна впливати на становлення і розвиток особистості майбутнього фахівця.

3. Відповідно до інтегрального підходу, наша психічна активність має кілька вимірів, аспектів, рівнів, інстанцій та ін. Ці складові можуть перебувати в одному ряді, утворювати ієрархії або належати до якісно різних субстанцій. Ряд, утворений із них, має фрактальний, орієнтальний (векторний), цілеспрямований характер, прагне до деякої граничності.

Фрактал – це нелінійна структура, яка зберігає себе незалежно від зміни масштабу і володіє пов'язаністю. Він здатний мати ірраціональну розмірність, завдяки чому може поставати як спосіб організації взаємодії просторів різної природи і розмірності. З позицій фрактального підходу можна розглядати індивідів (особистості) як монади, які взаємодіють на основі резонансу. При цьому саму особистість слід розглядати як множину або систему субособистостей, а соціум – як безліч або систему особистостей.

Інтегральність виявляється як мінімум в активності, пов'язаності, цілісності, синергетичності й акмеологічності.

Різноманіття вияву модальностей складається з таких підсистем:

- якісної (емоціо) – зразки, емоції, почуття;
- аналітичної (раціо) – семантичні значення, уявлення, думки;
- субстанційної (інтуїціо) – символічні значення, передчуття, надії, вірування, ідеали;
- буттєвої (екзистенціо) – існування, переживання;
- діючої (праціо) – поведінкові акти, дії вчинки [5, с. 924].

Усі ці перелічені системи та підсистеми впливають на розвиток і формування особистості, а в подальшому – на особистісні характери-

стики курсантів вищих навчальних закладів ДСНС України та їхню успішність у навчанні.

У науковій літературі робляться спроби визначити об'єктивний критерій розвитку і формування особистості курсанта вищого навчального закладу ДСНС України, при цьому виникають цілком зрозумілі ускладнення. У психології є декілька понять, які безпосередньо пов'язані з цим і можуть допомогти з'ясувати критерії розвитку особистості. Це поняття зрілості, самоактуалізації та самореалізації. У науковій літературі з психології розвитку людини існує два суттєво відмінні погляди на розуміння зрілості: як певний віковий період у житті людини; як характеристика високого розвитку певних психічних функцій [8, с. 27].

Психологічна зрілість курсанта характеризує високий рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, що забезпечує високий рівень функціонування курсанта у процесі навчання, його готовність аналізувати й усвідомлювати події та явища зовнішнього світу.

Особистісна зрілість, на відміну від психологічної, виявляє рівень самопізнання, саморозуміння і характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання.

Відмінність особистісної зрілості від соціальної полягає в тому, що остання передбачає відповідність самопрезентації та поведінки людини вимогам і очікуванням суспільства, відповідальне виконання нею певних соціальних ролей за певним сценарієм. Змістом же особистісної зрілості є відповідальна побудова власної ролі відповідно до загальних моральних принципів та особистої місії.

Втім, чим зрілішою з психологічної та соціальної точки зору є особистість, тим більше зростає її здатність до подальшого розвитку: «...настання зрілості людини як індивіда (фізична зрілість), особистості (громадська), суб'єкта пізнання (розумова зрілість) і праці (працездатність) у часі не співпадають, і подібна гетерохтонність зрілості зберігається у всіх формаціях» [Цит. за: 5, с. 262].

К. Юнг для позначення процесу особистісного зростання використовує термін «індивідуація», що означає «шлях до себе» або «самореалізацію», метою якої є набуття внутрішнього стрижня, усвідомлення людиною певного центру в її психічному бутті, що дозволяє їй більше не пов'язувати своє майбутнє, своє щастя, а іноді і своє життя із зовнішніми чинниками: обставинами, навчанням, ідеями, іншими курсантами, офіцерами тощо [Цит. за: 8, с. 208].

З психотерапії походять визначення понять «самоактуалізація» (А. Маслоу) [7, с. 108-109] і «особистість, що самоактуалізується», подібне до понять «повністю функціональної особи» (у феноменологічному підході К. Роджерса), «аутентичної особи» (в гештальттерапії Ф. Перлса) та ін.

О. Штепа здійснила контент-аналіз переліків особистісних характеристик особистості, яка продуктивно розвивається, за роботами К. Юнга, В. Штерна, Е. Фромма, В. Франкла, Л. Сева, А. Менегетті, Р. Ассаджолі, А. Бандури, К. Роджерса, А. Маслоу, Е. Шострома, Дж. Стівенса, Р. Кегана, А. Елліса, К. Нарахно, Ф. Перлза, П. Вайнцвайга, К. Холла та Г. Ліндсей, Б. Лівехуд, С. Холідея та М. Чандлера, Н. Богданова, А. Реана та Н. Бордовської, Ш. Блера, Д. Сюпера, Е. Клімова [8, с. 26-32]. Виведені риси названі «пропріумом зрілої особистості»:

- синергічність, яка характеризується здатністю до цілісного сприйняття світу й оточуючих людей, здебільшого курсантів, до розуміння взаємопов'язаності суперечностей;
- автономність, що виявляється у вмінні довіряти власним судженням і діяти відповідно до них, наявності власної, незалежної від оточення системи цінностей;
- контактність, яка характеризує здатність до швидкого встановлення глибоких контактів із людьми;
- самоприйняття – безоцінно позитивне ставлення до себе, незважаючи на існуючі недоліки;
- креативність – здатність до загостреного сприйняття дисгармонії, створення чогось нового, чого раніше не було, творча спрямованість;
- децентрація – здатність розглядати явища з різних точок зору, розуміння і прийняття того, що інші люди можуть сприймати щось по-іншому, уміння відтворювати точку зору іншого;
- толерантність – терпимість до різних думок, неупереджене ставлення до людей і подій;
- відповідальність – визнання себе автором певного вчинку і прийняття на себе його наслідків;
- глибинність переживань – відчуття гармонії зі світом, здатність до вершинних (особливо радісних) та «плато переживань», за яких набувається нове ставлення до світу;
- життєва філософія – усвідомлення людиною власної реальності у контексті оточуючого світу в пошуку сенсу життя, змістовними ха-

ра характеристиками якої є життєва позиція, життєві принципи та життєве кредо [8, с. 28].

На думку О. Штепи, перші п'ять рис є яскравою ознакою особистості, яка самоактуалізується. Проте лише за достатньої вираженості інших рис можна говорити про те, що особистості, які самоактуалізуються, не обов'язково є зрілими. Сама по собі самоактуалізація є одночасно ознакою і процесом кристалізації пропріуму зрілої особистості [8]. Особистісна зрілість характеризується процесом внутрішньоособистісної трансформації, джерелом якого є потреба особистості в самоактуалізації та відчутті ідентичності. Конструктивність процесу забезпечується самопослідовністю особистості, а продуктивність – її оптимальним рівнем довіри до себе. Результатом трансформації і змістом особистісної зрілості є відповідальна побудова людиною власної концепції життя відповідно до загальних моральних принципів та особистої місії.

Таким чином, формування особистості курсанта ДСНС України передбачає врахування особливостей їх морального дорослішання, психологічної, особистісної та соціальної зрілості, самоактуалізації та самореалізації на основі діяльнісного, системного й інтегрального підходів.

Література:

1. *Варій, М. Й.* Загальна психологія : навчальний посібник / *М. Й. Варій* ; 2-ге видан., випр. і доп. — К. : «Центр учбової літератури», 2007. — 968 с.
2. *Мороз, О. Г.* Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посібник для молод. виклад, аспірантів і майбутніх майстрів / *О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко* ; М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. Ін-т вищ. освіти АПН України. — Київ, 2003. — 267 с.
3. *Мостова, І. М.* Першокурснику : поради психолога / *І. М. Мостова*. — Київ : Тандем, 2000. — 76 с.
4. *Пинаева, С. Е.* Личностное и профессиональное развитие в период зрелости / *С. Е. Пинаева, Н. В. Андреев* // Вопросы психологии. — 1996. — № 2. — С. 3-10.
5. *Радул, В. В.* Соціально-професійне становлення особистості : монографія / за ред. *В. В. Радула*. — Кіровоград : Імекс ЛТД, 2002. — 263 с.
6. *Слободяник, В. І.* Теоретичний аналіз соціально-психологічних підходів процесу формування особистості курсанта / *В. І. Слободяник* // Проблеми екстремальної та кризової психології. — 2013. — № 14 (4). — С. 200-205.
7. Шляхи підвищення ефективності навчальної діяльності студентів // Наукові записки. Випуск 27. — К., 2006. — С. 329-335.
8. *Штена, О. С.* Пропріум зрілої особистості / *О. С. Штена* // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 2. — С. 26-32.

References (transliterated and translated):

1. *Varii, M. Yi.* Zahalna psykholohiia : navchalnyi posibnyk (General psychology: Tutorial). Kyiv, 2007, 968 p.
2. *Moroz, O. H., Padalka, O. S., Yurchenko, V. I.* Pedagogika i psykholohiia vyshchoi shkoly : navch. posibnyk dlia molod. vyklad, aspirantiv i maibutnikh maistriv (Pedagogics and psychology of higher education: Tutorial for young lecturers, postgraduate students and future masters). Kyiv, 2003, 267 p.
3. *Mostova, I. M.* Pershokursnyku : porady psykholoha (First-year students: Psychologist's advice). Kyiv, 2000, 76 p.
4. *Pinaeva, S. E., Andreev, N. V.* Lichnostnoe i professional'noe razvitie v period zrelosti (Personal and professional development in the period of maturity). In: *Voprosy psihologii (Issues of Psychology)*, 1996. No 2. P. 3-10.
5. *Radul, V. V.* (ed). *Sotsialno-profesiine stanovlennia osobystosti : monohrafiia (Socio-professional formation of personality: Monograph)*. Kirovohrad, 2002, 263 p.
6. *Slobodianyuk, V. I.* Teoretychnyi analiz sotsialno-psykholohichnykh pidkhodiv protsesu formuvannia osobystosti kursanta (Theoretical analysis of socio-psychological approaches to the formation of a cadet's personality). In: *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii (Problems of Extreme and Crisis Psychology)*, 2013. No 14 (4). P. 200-205.
7. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoi diialnosti studentiv (Ways to increase the effectiveness of students' learning activities)*. In: *Naukovi zapysky (Scientific Notes)*, Issue 27. Kyiv, 2006. P. 329-335.
8. *Shtepa, O. S.* Proprium zrioi osobystosti (Proprium of a mature person). In: *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota (Practical Psychology and Social Work)*, 2004. No 2. P. 26-32.

Стаття надійшла до редакції 09.10.17

В. Слободяник

Формування особистості курсанта ДСНС України

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування особистості курсанта навчального закладу системи Державної служби надзвичайних ситуацій України. Описано соціально-психологічні чинники, які формують особистість. Розглянуто три стадії розвитку особистості як процесу входження її в різні соціальні групи: адаптації; індивідуалізації; інтеграції. Основними методологічними підходами до розвитку особистості є діяльнісний, системний, інтегральний та соціально-психологічний підходи. На основі теоретико-методологічного аналізу автор статті робить висновок, що особистісна зрілість характеризується процесом внутрішньоособистісної трансформації, джерелом якого є потреба особистості в самоактуалізації та відчутті ідентичності. Конструктивність процесу забезпечується самопослідовністю особистості, а продуктивність – її оптимальним рівнем довіри до се-

бе. Результатом трансформації і змістом особистісної зрілості є відповідальна побудова людиною власної концепції життя відповідно до загальних моральних принципів та особистої місії.

Ключові слова: курсант, соціальна група, навчання, особистість.

V. Slobodianyuk

Forming Personality of Cadet of State Emergency Service of Ukraine

The article deals with theoretical aspects of the formation of the personality of a cadet of an educational institution of the State Emergency Service of Ukraine. Socio-psychological factors that shape the personality are described. Three stages of personality development as a process of a personality's integration into different social groups are considered, namely: adaptation; individualization; integration. The main methodological approaches to the development of personality are the following: activity-oriented, system, integral and socio-psychological approaches. On the basis of theoretical and methodological analysis, the author of the article concludes that personality maturity is characterized by the process of intrapersonal transformation, the source of which is the need of the individual in self-actualization and the sense of identity. The constructivity of the process is ensured by self-sufficiency of the individual, and productivity is the individual's optimal level of trust in oneself. The result of the transformation and the content of personal maturity is the responsible construction of a person's own concept of life in accordance with the general moral principles and personal mission.

Key words: cadet, social group, education, personality, socio-psychological approach.

Рецензент – доктор психологічних наук,
професор Н. І. Жигайло